

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-43>

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІСТОРІЯ КЛЮЧОВИХ ПОДІЙ

Рец.: Демська О. Українська мова. Подорож із Бад-Емса до Страсбурга. Харків : Віват, 2024. 304 с.

HISTORY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE AS A HISTORY OF KEY EVENTS

Book review on: Demska O. Ukrainian language. Journey from Bad Ems to Strasbourg. Kharkiv : Vivat, 2024. 304 p.

Пена Л. І.,

orcid.org/0000-0002-7154-4617

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Історію української мови як історію ключових подій («Подій, які мушили відбутися. Які визначають майбутнє, що має відбутися» [с. 6]) репрезентує у своїй книзі українська лінгвістка, докторка філологічних наук, професорка, організаторка і перша голова Національної комісії зі стандартів державної мови, викладачка багатьох українських та зарубіжних університетів Оріся Демська, усі зацікавлення якої, за її ж словами, обертаються навколо сучасного й майбутнього мови – української мови. А сучасного й майбутнього немає без минулого, тому пропонована книга вияскравлює коло питань, пов'язаних з історією нашої мови від часу розпаду індоєвропейської прамови до наших днів, її взаємодію з іншими мовами, протистояння з ворожою, українізацію і росіізацію, поразки, з яких вона все ж вийшла переможницею.

Мета видання, як зазначає авторка, – «переосмислити гранд наратив жертви. Описати культурну історію мови в контексті епох, ідей і мовних практик. Побачити перемогу у вирі століть» [с. 9]. Рецензована книга – це, як указано в анотації, доступно «про формування української державності і національної ідентичності через мову і завдяки мові». Бо ж і доводити не треба, що мова – то не просто засіб спілкування. То щось значно важливіше, незрівнянно глибинніше. Німецький мовознавець і філософ Вільгельм фон Гумбольдт свого часу писав: «Мова народу – це його дух, і дух народу – це його мова». Якби мова слугувала лише інструментом передачі інформації, то й нинішньої війни не було б.

У Передмові пояснено влучну назву: «На культурній мапі модерної української мови є дві важливі точки: Бад-Емс, звідки указом намагались переконати світ, що української мови немає, не було і бути не може, і Страсбург – точка, де починається її нова історія як однієї з офіційних мов Європейського Союзу» [с. 4].

Зміст охоплює 20 розділів-розповідей, які можна читати за порядком, а можна вибірково, оскільки кожен розділ – то окрема історія.

Творення мови є надзвичайно складним і тривалим. Про непрості процеси виокремлення української мови разом з іншими слов'янськими мовами з праіндоєвропейської мовної єдності читач дізнається з розповіді «Вправи з реконструкції» [с. 11–23].

Суть явищ *lingua franca*, *еллінізація*, *пуризм*, *диглосія* висвітлено в розділі «Мовні порядки Середньовіччя» [с. 24–35]. Тут також обґрунтовано, чому Русь середньовічна, обираючи візантійське християнство, не могла вибрати іншу офіційну мову, ніж церковнослов'янську, яка передовсім була мовою-символом нового релігійного й політичного устрою на північно-східних просторах європейського континенту.

«Рах Rus'» [с. 36–52] містить відомості про періодизацію української мови, що довго була предметом чималих маніпуляцій: «якісь описи наближалися ближче до правди, якісь віддалилися від неї, а якісь – узагалі опинялися поза межами правди» [с. 36]. Авторка підтримує обґрунтовану і системно описану періодизацію української мови від найдавніших часів і до сьогодні, яку запропонував Юрій Шевельов. Доба Київської держави була першим «золотим віком української мови та письменства»: «Київ дозволив собі мати сакральну офіційну літературно-писемну мову з високим статусом – церковнослов'янську, а також офіційну літературно-писемну мову, не позбавлену статусу, – давньокиївську, і розмовні варіанти почасти своєї мови – територіальні діалекти й міські койне» [с. 52].

Орися Демська цитує вислів Магатми Ганді: «Спочатку вас ігнорують, потім з вас насміхаються, потім з вами борються, потім ви перемагаєте», у якому, на її думку, сформульована вся суть історії української мови. Далі авторка додає свій коментар: «ігнорування, сміх і поборювання мови переважно перепліталися, діяли майже паралельно – то підсилюючи одне одного, то замінюючи» [с. 138]. Про майже постійні перешкоди в розвитку нашої мови та їх подолання в різні часи читаємо в таких розповідях: «Рух на Захід» [с. 53–63]; «Початок кінця» [с. 64–72]; «Від мови руської до польської» [с. 73–85]; «Мова проста» [с. 86–96]; «Між новим і старим світом» [с. 97–108]; «Нові часи – нова мова» [с. 109–122]; «Народження сили» [с. 123–137]; «Бад-Емський вирок» [с. 138–160]; «Паралельні світи» [с. 161–170].

У розповіді «Напередодні двадцятого століття» [с. 171–180] мовознавиця аналізує пристрасні суперечки щодо творення модерної стандартної поліфункційної мови як частини українського політичного проєкту соборної нації, поділеної на той час Збручем.

«Годі мовчати» [с. 181–199] – про початок ХХ століття, який щодо українського мовного питання засадничо мало чим відрізнявся від попередніх століть: «поява нових заборон, скасування старих заборон, подолання наслідків заборон, робота над новими заборонами» [с. 189].

Історію «Перша проба державності» [с. 200–219] присвячено розгляду функціонування української мови в часи УНР.

Розповідь «Коренізація vs викорінення» [с. 220–238] висвітлює період життя й виживання української мови, коли намагалися «змінити мову до невпізнанності, перетворити її на малоросійське наречіє – завдання, яке потребувало чималих зусиль і ресурсів. Зате зникла потреба забороняти мову» [с. 236].

«Не заборонити знищити» [с. 239–258] – про становище української мови після Другої світової війни 90-х років ХХ століття; про те, як «мовний пластичний хірург невпинно перекроював обличчя української за подобою російської» [с. 245]; про те, що «найсуворішим випробуванням для мови в цю цинічну добу брехні були навіть не зовнішні удари, а її внутрішнє руйнування» [с. 247]. На це свого часу звернув увагу Юрій Шевельов у праці «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус»: «Урядове втручання взагалі, а в даному випадку з боку уряду, опанованого росіянами, у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною. Ні поляки, ні румуни, ні чехи до цього не вдавалися, як не вдавалася царська адміністрація дореволюційної Росії. Вони всі обмежувалися на заходах зовнішнього тиску: забороняли вживати українську мову прилюдно, цілковито або частково; накидали державну мову через освітню систему; зваблювали українців своєю культурою й можливістю кар'єри; переселяли їх на неукраїнські території, а українські землі заселяли членами панівної нації тощо. Поруч цих «клясичних» метод радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й орфоепічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або й живцем перенесені з російської мови. Таким чином на радянській Україні конфлікт між українською і російською мовами перенесено з зовнішньої, позамовної сфери в середину самої мови. Боротьба відбувалася не тільки в людській психіці, а й у самій мові». Важливим є те, що «наприкінці найтемнішого в історії

української мови століття вона вступить у вирішальний бій за життя й вийде із цього дво-бою переможницею» [с. 258].

У розповіді «Драма під куполом» [с. 259–273] авторка лаконічно описує, як «у тривалому багатосотлітньому протистоянні не на життя, а на смерть між мовою імперії та мовою української держави остання здобула екзистенційну перемогу» – була закріплена у статті 10 Конституції.

В історії «Політичний досвід суб'єктності» [с. 274–290] репрезентовано порівняно недавні події, що стосуються функціонування української мови як однієї з основних ознак держави.

Завершує книгу розділ «Київ – Страсбург: найкоротший підсумок» [с. 291–297].

Висловлюючи свої міркування стосовно минулого й сучасного нашої мови, Оріся Демська апелює до відповідних джерел і думок та досліджень багатьох представників різних галузей, що відображено в *Іменнику* [с. 298–301].

Під час лаконічного аналізу змісту книги ми свідомо вдавалися до розлогого цитування, щоби передати особливості стилю авторки, її майстерність опису складних наукових понять і явищ, аналізу екстралінгвальних чинників, що впливали на функціонування мови в різні періоди. Незаперечною перевагою рецензованої книги є доступний виклад, ілюстрований багатьма прикладами, поясненнями, наочними матеріалами, що, власне, відповідає тому, що видання задекларовано як науково-популярне. Отож не тільки науковці, студенти філологічних спеціальностей матимуть змогу знайомитися з історією нашої мови; незалежно від віку, професії чи інших статусних особливостей – усі, хто цікавиться мовою, переймається її теперішнім становищем і вболіває за її майбутнє, почерпнуть для себе з цієї книги багато корисної інформації. Адже важливо пізнавати те, що є основою української державності і національної ідентичності. Бо ж кажуть: що більше любиш, то більше хочеш пізнавати; і навпаки, що більше пізнаєш, то більше починаєш любити. Рецензована книга є вагомим кроком на шляху до пізнання мови й українства через мову.

Наведемо ще кілька промовистих цитат: «Жити в багатомовному світі зобов'язувало вміти й могли говорити багатьма мовами. Це не критично до моменту, поки тебе не позбавлено права вибирати. Причому вибирати без примусу й передумов. Вибирати віру й мову. Щойно така можливість зникає, починаються проблеми. Проблеми, які часто не розв'язати без війська. Діалекти зазвичай умирають. Мови, що мають армії, виживають» [с. 85]; «Пологи української мови тривали так само довго, як зазвичай буває з людськими мовами. Якась мова народжується швидше, за п'ять-десять століть, якась довше – за десять-двадцять. Проте всі мови однаково наражаються на небезпеку зникнути, тому головне – не лише народитися, а й вижити. Українська мова виконала обидва завдання» [с. 294].

Дякуючи авторці за приємність долучення до історії рідної мови, висловимо міркування щодо вживання лексеми *росіянізм* [с. 177 та ін.]. Доречнішим вважаємо використання терміна *росіїзм* (відповідно не *росіянізація*, а *росіїзація*), який увів до наукового обігу доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янських мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Микола Петрович Лесюк, переконливо аргументувавши доцільність саме такої форми.

Поділяємо оптимізм Орісі Демської щодо долі нашої мови: «Без ворожби відомо, що тут і тепер українська мова починає наступний історичний період – однієї з офіційних мов Європейського Союзу. Напрямок Київ – Страсбург – новий виклик і нова можливість модерної української мови XXI століття. Однак це вже інша, ще не відома її історія, яку напише людина, що житиме над берегами вічного Борисфена-Дніпра у ХХІІ столітті» [с. 297].